

GARACZI LÁSZLÓ: ARC ÉS HÁTRAARC. BUDAPEST, MAGVETŐ KIADÓ, 2010.

A kezem ügyében fekvő regény azon kevesek egyike, melyek kapcsán úgy érzem, a kritikus nem spórolhatja meg a személyesség egy bizonyos fokát. Azt tudniillik, hogy számot adjon a regényhez, annak világához fűződő személyes viszonyáról. Nem azért, mert ismerősen otthonos, közeli lenne számára a katonaság, hanem éppen ellenkezőleg: azért, mert sohasem lehet számára ismerősen otthonos és közeli. Egy olyan közegről van szó, ahonnan a szóban forgó kritikus par excellence ki volt, van és lesz zárva – hadd tegyem hozzá, hála istennek. Ezért először arra gondoltam, számomra lehetetlen erről a regényről hitelesen írni, én nem vagyok beavatott, sohasem estem át a katonasággal kapcsolatos szertartásokon, honnan tudnám én, mit mondhatok én. Ismerek pár embert, aki volt katona, hallottam jó pár sztorit, de én magam még csak a közelébe se kerültem egy laktanyának sem.

Vagyis amikor mérlegettem, hogy mit tudok én írni a regényről, akkor azt éreztem, amit valószínűleg a nők többsége, amikor egy társaságban előkerülnek a katonatörténetek. Ilyenkor a katonaviselt pasik között rögtön létrejön egy olyan cinkos viszony, amelyben egy nő sohasem tud részt venni. Persze, jót nevet egy kellő drámaisággal előadott „atomvillanás jobbról” típusú történeten, de ő maga soha nem volt olyan helyzetben, amikor ennek a fordulatnak tétje volt. Tegyük hozzá ismét, hála istennek. S persze, ezek a történetek nagyon sokszor szívatásokról, megalázásokról szólnak, máskor viszont vicces kalandokról. A katonaság maszkulin intézmény, a tesztoszteron apoteózisa, mítoszokkal, legendákkal stb. (Gondoljunk csak az egykor népszerű tévésorozatra, az Angyalbőrben-re vagy Szikora Robi slágerére.) Hát, ettől vált még izgalmasabbá az értelmezés. Azt mondtam magamnak: mi lenne, ha nem katonatörténetként olvasnád ezt, hanem mint egy regényt, egy szöveget, mely egy nagyon ismerős, másrészt radikálisan idegen világba avat be? Azon kevés alkalmak egyike ez, mikor sikerült egyetértésre jutnom magammal. (S még ritkább eset, hogy ezzel jól is jártam.)

Annál is inkább, mert főhősünk maga sem azonosult a sztereotípiákkal, és nem a legendagyártásban érdekelt. Vagyis nem szépülnek meg az emlékek, és szó sincs holmi borgőzös nosztalgjáról. A katonaságnál a viccek nem viccek; az otromba szellemeskedésekről, a jópofának tűnő beszélőzésekről nekem Tar Sándor jutott eszembe, ugyanis nála figyelhető meg az ehhez hasonló, sokszorosan idézőjelbe tett „humor”: az eredmény annál származásosabb, minél nagyobb az erőlködés. Talán erőltetett a párhuzam, de nekem olykor mégis a hajdúsági író jutott eszembe Garaczi regényének olvasán: mindketten egy olyan életvilágot mutatnak be, mely a maga brutalitásában egyszerre közeli és távoli, s melynek mindketten tökéletesen beszél a nyelvét.

Nyelvhasználat tekintetében azonban Garaczi sokkal reflektáltabb. Az egész regény voltaképpen a Magyar Néphadsereg folklorisztikai leírásának is tekinthető; a „honvéd” népcsoport szokásainak és nyelvének lejegyzéseként. S mint ahogyan a néprajzos is bizonyos távolságból tekint megfigyelése tárgyára, éppígy narrátorunk is folyton reflektál saját „módszerére” és pozíciójára. Mániákusan gyűjti a szavakat, rögtön a regény második oldalán próbál elszámolni magának és az olvasónak szenvedélyével, melyről fogalma sincs, honnan jött. Egyszerűen van, és kész, mint egy társul szegődött kényszerneurózis. A Csontnak nevezett honvéd katonasága kezdetétől fogva gyűjti az ismeretlen és furcsa szavakat. Mintha nem is az lenne a fontos, amit a laktanyában átél a szerencsétlen baka, hanem az, ahogyan megnevezi. Mintha a nyelv az élmény eltávolítására szolgálna, s ezzel egyszersmind fedezékként is. Mintha nem is annyira „maguk a dolgok” szolgálnának a regény nyersanyagául, hanem nyelvi reprezentációik. Egyszóval: a szavak és a dolgok közti feszültség egy sor mintha-típusú feltevésre csábít, és ezzel együtt bravúros egérutat is kínál a katonaregény műfaji skatulyájából.

Am éppen ezen „mintha” miatt akár akként is olvashatjuk, bakasztoriként: ez az olvasat azonban nem előírt, hanem csupán javasolt. A katonaság kiváló terepet szolgáltat a szógyűjtő szenvedély kiélésére, de éppen ezért témaként mégis esetleges marad kicsit. Biztos vagyok benne, hogy ha a narrátor példának okáért a hetvenes-nyolcvanas évekbeli budapesti underground-kultúráról írta regényt hasonló intenciókkal, folklorisztikailag az is nagyon izgalmas lenne. Más kérdés, hogy a szavak gyűjtése a katonaság esetében terápiás célokat is szolgál, afféle önvédelmi mechanizmus: a narrátor a nyelv sokat emlegetett fátylába burkolódik a néphadsereg hús-vér valósága elől. Míg a pesti undergrounddal kapcsolatban aligha lenne szükség efféle óvó-védő munkaruhára.

Azzal is számot kell vetnünk, hogy ez a kötet nem előzmények nélküli, hanem nagyon is szoros viszony fűzi az előző két leműrkötethez. A kontinuitást a főhős személye biztosítja, aki az aktuális történetben érik férfivá. De éppen ő szavatol a diszkontinuitásért is, hiszen a két első regény nyelvi és tematikailag is sokkal kócosabb, vadabb. Hozzájuk képest ez a mostani jóval klasszicizáltabb: jól meg van szerkesztve, feszes, szikár próza. Az előző két regénytől tehát nyelvi is eltér, ez az eltérés azonban motivált: a katonaság intézményéhez és még inkább az ott átélte dolgokhoz kevésbé illik a nyelv bohém csapongása. Mint ahogyan a főhős is komolyabb, összeszedettebb figura, mint az előző történetekben. Ezzel együtt leműrsága is más, differenciáltabb, és – ha lehet ilyet mondani – érettebb, súlyosabb leműrság. És egyúttal reflektáltabb is; hiszen éppen ebben a szövegben kapunk konkrét magyarázatot a leműrokról, akik egyrészt a halottak hazajáró szellemei, másrészt egy afrikai majomfaj. Ilyen súlyosan terhelt metaforákkal pedig meglehetősen óvatossá kell bánni egy (ön)életrajzi trilógia esetében.

A leműrság tisztázódása ráadásul olyan kontextusban merül fel, mely valamelyest maga is a probléma részévé válik. A katona a karácsonyi kimenőjét tölti otthon. Az apa és az anya szilveszter óta mozdulatlanra meredve. Az apa fröccsöt iszik a konyhában, az anya az arcát „teszi fel” a fürdőszobában. Szilveszterkor megdermedt velük az idő. A katona éli tovább az életét, mely végzetesen összefonódott a nyelvvel. Az időnek eme ficamjában elkezdnek burjánzani a szavak; mint amikor egy gyárban kezelhetetlenné válik egy gép, és a műszak lejártá után is ontja magából az árut. Itt az élet állt le, a szavak azonban szaporodnak, és mintha maguk alá is temetnék az életet. A katona előveszi az MNOSZ 5617-es számú dossziéját otthon, és szemügyre veszi a gyűjtést: radarista, makkolás, alhangya, bazóka, ráéhezés, pusztai meténg stb. Egy rakás olyan szó, melyek ritkán fordulnak elő a hétköznapi életben; ezek egy idegen világ, egy más létmód jelei. Nem csoda, ha a világ megdermed tőlük, hiszen ezek a szavak a tökéletes idegenséget

fejezik ki, mely most egyszerre csak beköltözött a családi otthonba. És a szavak között ott van a lemúr is.

Vagyis a lemúrság ott volt már mindig is mint a főhős identitásának lényegi eleme – a szó azonban csak most kerül elő a dossziéból, és most kapunk rá magyarázatot. Nem máshonnan, mint lexikonokból, vagyis azon művekből, melyek arra hivatottak, hogy normatív kapcsolatot hozzanak létre a szavak és a dolgok között. Így tudjuk meg, hogy a lemúr „majomfajta, Madagaszkáron él, hasonlít az egérhez, amit a Landesman majorban lelőtt a bakancsával. Halott szellemet jelent, a római legionáriusok azt hitték, hogy a legyilkolt őslakosok szellemei ríkoltoznak éjszakánként” (117). Az idegen szó tehát halott szellemet jelent, és pontosan abban a jelenetben tárul fel a maga teljes jelentésmezőjével egyetemben, amikor az anya és az apa világa halott mozdulatlanágba dermed. Van ebben valami félelmetes. Mint ahogyan abban az identításban is, mely halottak szellemeivel tart rokonságot. A lemúr ráadásul a Csont nevű honvéd állandó kísérőjéül szegődik, egy öreggel együtt. Senki más nem látja, érzi őket. Van a lemúrságban valami nem e világi. Másrésztől viszont a félelmetesség, idegenség csak annak a világnak a szempontjából félelmetes és idegen, amelyben az emberi élet rutintevékenységei közé tartozik a sminkelés és a fröccsözés; a bornírtan szürke, Kádár-kori világról van szó.

De felvenni egy állat nevét, és közös identitást vállalni vele, ebben van valami romantikus, indiános is, mintha a lemúr afféle totemállat volna. S ráadásul ha ehhez jön még a halottak szelleme is, akkor egy egészen széles spirituális dimenzió nyílik fel előttünk, melyhez a családi otthon és a Magyar Néphadsereg laktanyája szolgáltattak kulisszát. Egyrészt félelmetes és misztikus ez, másrészt viszont vicces és ironikus. Ez a jelentés-disszemináció pedig ironikus módon opponálja azt az igényt, mely akár a lexikonokban, akár a mindennapokban egyértelmű és normatív kapcsolatot szeretne látni a szavak és a dolgok között.

A főhős identitása amúgy sem rendelkezik éppen szilárd kontúrokkal. Érettségiző diákként találkozunk vele először, aki még maga sem nagyon tudja, tanárnak vagy autószerelőnek tanuljon. Egy este ugyanis az apa, „mint férfi a férfitól”, megkérdezi tőle, mi akar lenni. Ebben nincs persze semmi kivetnivaló, hiszen a szülők, a szülők barátai, a nagyszülők stb. gyakorlatilag gyerekkora óta azzal nyaggatják az embert, hogy mi lesz, ha nagy lesz. S pontosan ettől olyan lehetetlen a kérdés, mely sokkal inkább fejez ki teljes kommunikáció-képtelenséget a generációk között, mintsem partneri viszonyt. A szülők ez esetben valamilyen titokzatos LIGNIMPEX-nél dolgoznak, a fiú pedig legszívesebben hippi szeretne lenni. (Igaz, kicsit konformista hippi, hiszen meg akarja tartani a saját szobáját és tévéjét.) Szavakat gyűjteni, tágítani a tudatot – de ezt a szülőknek nem lehet mondani. Az apa-fiú közti konfliktus akkor is előjön egy megjegyzés erejéig, amikor a katona mindent elkövet a leszerelés érdekében. Merthogy az apa kibírta, pedig az nehezebb volt. És amit az ember elkezd, azt be kell fejezni – ahogyan azok a szentenciák mondják, melyekre döntéshelyzetekben hivatkozni szoktak.

Az ifjú honvéd azonban nem szorul effajta szentenciákra. Döntött: le akar lépni, és ennek érdekében hajlandó mindenféle testi tortúrákon is keresztülmenni. Módszeresen, kidolgozva „a tervet a legapróbb részletekig, minden lehetőséggel, fejleménnyel számolva” (122), saját testén hajt végre olyan műveleteket, melyek eredményétől szabadulást remél. Más kiút nincs a szellemi-lelki nyomorból, mint a testi tortúra vállalása, melynek eredményeként a katona méltó lesz a gúnynevére: csont és bőr lesz a koplalás végén. Kicsit már-már karikatúrisztikus a leszerelés bebiztosítása kéztöréssel, kóros koplalással, szempanaszokkal. A test a kísérletezések terepévé válik, afféle biztosítékká, a menekülés egyetlen lehetőségévé. A test valóságos mártíromságot él át – a lélek szabadulása érdekében. Az európai kultúra egyik nagy mítosza ismétlődik a katonaság profán világában, és ez ismét csak lehetővé teszi egy kvázi-spirituális lehetőséget is, idézőjelek között, persze.

Emellett azonban egy másfajta olvasat is kínálkozik: a katonaság, mint par excellence fegyelmező intézmény normáinak áthágása. S mivel a bakának nincs semmi más tulajdona, mint a saját testi-lelki konstitúciója, ezért ezeket kell olyan állapotba hoznia, hogy kikezdjék a normát. A katonaságnak és a sorozóbizottságnak ugyanis nagyon markáns elképzelései vannak arról, hogy milyen az egészséges test és az egészséges lélek. Ez többé-kevésbé egybe is esik az érintett populáció általános testi-lelki normáival. Vagyis a katonaságból való kiirtkozás egyszersmind a csoportidentitás felmondása is. Annak deklarálása, hogy valaki nem vesz részt az össznépi katonásdiban, és inkább vállalja a kívülállást. Annak testi-lelki következményeivel együtt. Vagyis – Canguilhem kifejezésével – a „vitális normák” felrúgását, melyek között az adott élőlény egészséges állapota fenntartásának a feltételei a legoptimálisabbak. Lelki sikon pedig azzal kell számolni, ami az apa szemrehányásában is megjelenik: az, aki kihúzza magát a közös terhek alól, árulóvá, devianssá lesz. Van az a mondat, hogy nem is férfi az, aki nem volt katona. Nos, aki megtagadja a katonaságot, az megsérti a férfiaság nagy, önkábító mítoszait is.

Ezt a mítoszt jól opponálja a szerelmi szál, melynek eredményeképpen az egykori baka igazán férfivá válik. Nem a katonaság bornírt szabályrendszere és nyomorító viselkedési kódexe teszi azzá, hanem a beteljesült szerelem. Régóta megy a húzd-meg-ereszd-meg játék Kamillával, a szép egykori osztálytársnővel, mikor a leszerelés után ismét találkoznak. Mintha a katonaságban eltelt időnek az lett volna az egyetlen haszna, hogy megérlelje a kapcsolatot, és segítsen meghozni a lánynak a nagy döntést. Összefutnak a lánnyal a Múzeum körúton, és az események a végkifejletig innen kezdve voltaképpen bele is sűrűsödnek hat oldalba, és a sokat idézett mondattal zárulnak: „leszereltek, elvesztettem a szüzességem, és még csak fél négy” (161). Párhuzamosan fut tehát a két történet: a katonaságé és a szerelemé, bizonyos értelemben konkurálnak is egymással, és végül győz a szerelem. Nem egy állami erőszakszervezet, hanem a kibőjtölt és mélyen megélt érzelmi kapcsolat teszi férfivá a fiút.

Az érzelmi kapcsolat ugyanakkor az önazonosság alapja is. Ahol Kamilla van, ott katonaság nincs. És fordítva: ahol katonaság van, ott Kamilla nincs. És ahol Kamilla van, ott van „én” is, egyes szám első személyben. Ahol pedig a katonaság van: ott nincs „én”, ott csak a Csont gúnynevű baka van, egyes szám harmadik személyben. Egy kicsit olyan ez, mint azokban a filmekben, ahol a fekete-fehér és a színes képsorok váltják egymást. A fekete-fehér, mint ahogyan az egyes szám harmadik személyű narráció is, elidegenítő effektusként hat. Mintegy időzjelbe teszi az eseményeket, melyekkel a szereplő nem vállal közösséget, s melyek inkább megestek vele, az ő személyes hozzájárulása nélkül. Elvégre a hippiségről és Kamilláról álmodozó srácot a katonaság személyes identitásának lényegi jegyeitől fosztja meg, és terhel rá ezek helyett egy vállalhatatlannak bizonyuló kollektív identitást. Amelyben az „én”, az egyes szám első személy Koestler emlékezetes szavaival: „grammatikai fikció” csupán.

Ebből a szempontból fejthető meg talán a regény címe is. Arccal bírni annyi, mint saját identitással bírni. Méghozzá olyan identitással, mely jól elkülöníthető az összes többitől. A „hátraarc” ennek tükrében pedig az éppen ettől az identitástól való megfosztatás. Az arcnak továbbá mély, metafizikai szimbolikája is van. Levinas szerint az arc kifejeződés: a nagybetűs Másik az arc által tárul fel, s ez a feltárulás máris egy meghaladhatatlan etikai viszonyt hoz létre. A Másik arca felelősségre szólít fel. Ez a felelősség pedig senki másra át nem ruházható, semmilyen hatalmi intézményre. És a katonaság kontextusában talán fontos lehet még az a levinasi tétel is, hogy a Másik arcával szembesülni azt jelenti, hogy nem tudom őt megölni. Arccal bírni tehát nem csupán az identitás szabadságával, de egyszersmind a felelősség súlyával is megajándékoz. Ennek hátraarcot parancsolni annyit tesz, mint alámerülni a kollektív, arc nélküli szubjektivitásban.

Az arcot elveszíteni, valamint a Másik arcával szembesülni: egyaránt felforgató, sőt, akár traumatikus élmény is lehet. Ezért is tartom nagyon szerencsésnek, hogy a regény látványosan háttérbe szorítja a szokásos katona-kliséket, és érintetlen marad az ezen alapuló férfimítosztól. A főszereplő nem vállal semmilyen közös identitást az intézménnyel, és a sorstársai közül is csak eggyel-kettővel. Ezért

sem éreztem motiváltnak azt, hogy az utolsó lapokon többféle változatban is szóba jön a katonaság: gyerekkori játékként, az egykori katonatársakon való nosztalgizásként, valamint felkeresi egykori bajtársát is. Ezek együttesen mintha kicsit visszavennének a mítosztalanításból, és gyakorlatilag dramaturgiai szerepük sincs. Az utolsó bekezdés viszont remek: fröccs, Black Sabbath – és kezdődhet az élet!

Kategória: Téka

Denumire autor: Deczki Sarolta

Látó Szépirodalmi Folyóirat